

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

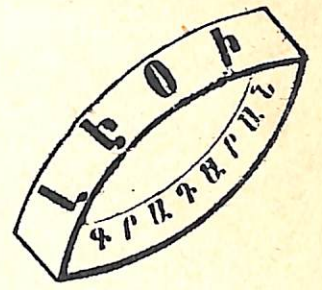
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

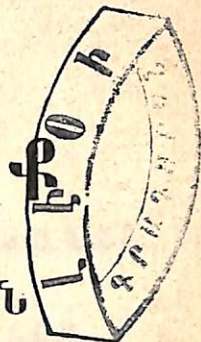
Ltn
✓ 359

1999

ՀԱՄԱՌՕՏ

Դ Ա Ս Ա Գ Ի Բ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ա. ԲՈՒՐԳԵՐԻ.

Թ ա ր գ Վ ա ն և ց

ՍՅԵՓԱՆՈՍ ՅՈՎՀ. ՍԱՖՐԱԶԵԱՆՑ:

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ՀԱՄԱՐՁՈՒՄ ԷՆՏԻԱԶԵՆՆԵԻ ԵՒ ԸՆԿ. ՏՊԱՐԱՆՈՒՄԸ:

6/8.

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆԻ
ՊՐԻՆՍԻՍԻՍԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ
ՎԵՐՈՒՄ

Ի Ի Ր

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՔՐՈՋ

ՈՍԿԻ ՅՈՎՀԱՆ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆՅԻ

անճոռանալի յիշատակին

Дозволено цензурою. 2 Апрель 1873 г. Тифлисъ.

ՅՈՎՀԱՆ ԲԱՐՍԵՂԻ

ՎԵՐՈՒՄ

ՆՈՒՐՈՒՄ Է

Թ ա ր 4 5 7 Ի Է Է

2թ 36ր

4359-20

1873

պատմական նկատողութիւններ. և մանաւանդ ընտելեան
ու զանազան երկիրներէ ընակչաց նկարագրութեամբ. — մին
նոյնն էլ նա խորհուրդ է տալիս անել իւրաքանչիւրին, ով
կամենում է գործ դնել նորա գրքոյկը:

Կարծեմ էլ ոչինչ չէ հարկաւոր աւելացնել հեղինակի
խօսքերի վրայ, — այդ կերպիւ ռուսացանկու գործնական օ-
գուտը կարծիքի տակ չէ ընկնում, և ինձ մնում է միայն
ցանկալու, որ մեր ռուսամտարաններն էլ ընդունեն նորա
աշխատանքը նոյնպիսի ջիւղ եռանդով, ինչպէս ընդունել
են նրան Գերմանիայում:

§ 1.

Երկիրս դնւածն է և լողում է տարածութեան
մէջ պահպանուելով արեգակի ձգտողական զօրու-
թեամբ: Երկիրս ունի երկու տեսակ շարժողութիւն.
Նախ՝ 24 ժամուան ընթացքում մի պտոյտ է անում
իր առանցքի շուրջը. երկրորդ, 365 օրուան և հա-
մարեա 6 ժամուան ընթացքում կատարում է մի շրջան
արեգակի բոլորը:

§ 2

Երկրի իր առանցքի շուրջը պտոյտ գալուց ա-
ռաջանում է օրուայ և գիշերուայ փոփոխութիւնը,
իսկ արևի շուրջը պտտելուց սահմանվում է տարին
ու ամիսները. երկրի առանցքի թեք դրութիւնը դէ-
պի արեգակը առաջ է բերում տարուայ եղանակնե-
րի փոփոխութիւնը և օրերի երկարութիւնը:

§ 3.

Երկրի առանցքի երկու ծայրերը Բևեւ են կոչ-
վում, մէկը հիւսիսայն, միւսը հարասայն: Հասարակածը
մի շրջանաւոր գիծ է, որ երկրագնտի (ГЛОБУСЪ)
վրայով բևեւներից հաւասար հեռաւորութեամբ

անց է կացրած և բաժանում է երկրագունդը երկու մաս հիւսիսային և հարաւային կիսագնդեր: Զոֆոնիտի շրջանները շրջանաւոր դժեր են, որոնք հասարակածի հետ միասին զուգահեռապէս գնում են և բևեռներին մօտենալուց փոքրանում են: Ընդհակառակը, Պլուտոնի շրջանները անց են կենում երկու բևեռների վրայով և միջահատում են բոլոր զուգահեռականները և հասարակածը (ուղիղ անկիւններով): Շրջաններից ամէն մէկը բաժանվում է 360 մաս, որոնք անուանվում են աստիճաններ:

§ 4.

Զուգահեռական շրջաններից մանաւանդ ուշադրութեան արժանի են:

1) Երկու Բեկոնի շրջանները — հիւսիսային և հարաւային, որոնք սահմանավակում են երկու ցուրտ գօտիները:

2) Երկու արեւադարձները — արեւադարձ խեցգետինն, որ գտնվում է հասարակածից դէպի հիւսիս և Արեւադարձ Այծեղջեր — հասարակածից դէպի հարաւ. սոցա միջին գտնվում է այրեցեալ գօտին:

Արեւադարձի և բևեռային շրջանների մէջ տեղերում գտնվում են երկու բարեխառն գօտիները — հիւսիսային և հարաւային:

§ 5.

Երկրի մակերևոյթը բաղկացած է ջրից ու ցամաքից: Երկու երրորդ մասը բռնում է ջուրը և մի երրորդ մասը ցամաքը:

§ 6.

Բոլոր ցամաքը բաժանվում է 5 աշխարհ. Եւրոպոս, Ասիոս, Աֆրիկէս, Ամերիկոս և Աւստրալիոս:

Առաջին երեքը միասին առած, կոչվում են նոյնպէս շին Աշխարհ, — երկու վերջինները Նոր Աշխարհ:

§ 7.

Ասիան Եւրոպայի և Աֆրիկէի հետ միասին բաղկացնում են առաջին մայր ցամաքը. Հիւսիսային Ամերիկան հարաւային Ամերիկայի հետ միասին — երկրորդը, Նոր Հօլանդիան էլ — երրորդ մայր ցամաքը: Այն ցամաքը, որ շրջապատած է ջրով և երեք յիշած մայր ցամաքներից ոչ մէկի հետ չէ միաւորվում, կոչվում է կղզի և եթէ մի կողմից միաւորուած է ցամաքի հետ, և գոնեա՛ս երեք կողմից պատած է ջրով, կոչվում է Բեքոնկղզի: Կիրճն է հողի այն նեղ շերտը, որ միաւորում է երկու ցամաք և բաժանում է երկու ծով:

§ 8.

Բոլոր ջուրը (ովկիանոսը) բաղկացնում է հինգ գլխաւոր ծովեր. Հիւսիսային և Հարաւային

յի ն Ս ա ու ու ց ե ա լ ո վ կ ի ա ն ո ս ն ե ը ը, Մ ե ծ ո վ կ ի ա ն ո ս ը, Հ ն դ կ ա ց և Ա տ լ ա ն ա ե ա ն ո վ կ ի ա ն ո ս ն ե ը ը:

§ 9.

Այս մեծամեծ ծովերի փոքրիկ մասերը կոչվում են երկրորդակի ծովեր: Ծովի ցամաքի մէջ խորասուզվելուց կազմվում են խորշ, գոգ, ծոց: Նեղուց կոչվում է ջրի նեղ շերտը, որ երկու ծով միաւորում է և երկու ցամաք բաժանում է:

§ 10.

Ա. Էւրասիայի Մասուրացեալ ովկիանոսը շրջապատում է հիւսիսային բևեռը և հասնում է մինչև հիւսիսային բևեռային շրջանը. նա սահմանափակվում է նոյնպէս Եւրոպայով, Ասիայով, Բերինգեան նեղուցով, Հիւսիսային Ամերիկայով և Ատլանտեան ովկիանոսով: Նրան վերաբերում են.

- 1) Սպիտակ ծովը Եւրոպայի ափերի մօտ.
- 2) Կարեան ծովը և Օբեան խորշը Ասիայի ափերի մօտ.
- 3) Բէֆինի ծոցը Ամերիկայի ափերի մօտ, որ Դևիսի նեղուցով միաւորվում է Ատլանտեան ովկիանոսի հետ:

§ 11.

Բ. Հարաւային Մասուրացեալ ովկիանոսը շրջապատում է հարաւային բևեռը և հասնում է մինչև հարա-

ւային բևեռային շրջանը. նա սահմանափակվում է նոյնպէս Ատլանտեան, Հնդկաց և Մեծ ովկիանոսներով, բայց աշխարհի հինգ մասներից ոչ մէկի հետ է սահմանափակվում:

§ 12.

Գ. Մեծ ովկիանոսը ձգվում է բերինգեան նեղուցից մինչև Հարաւային Սառուցեալ ովկիանոսը, և սահմանափակվում է արևելքում Ամերիկայով և Ատլանտեան ովկիանոսով, — արևմուտքում Ասիայով, Նոր Հոլանդիայով և Հնդկաց ովկիանոսով: Նրան վերաբերում են.

- 1) 'Նոր Հոլանդիայի ափերում՝ Բոտի, Տօրեոնի և Բոտոմանիէի նեղուցները.
- 2) Ասիայի ափերում՝ Չինաց, Դեղին, Զապանի, Օբսոբեան և Կամչատեան ծովերը.
- 3) Ամերիկայի ափերի մօտ՝ Կալիֆօրնիայի և Պախտայի ծոցերը:

Մեծ ովկիանոսը Բերինգեան նեղուցի միջնորդութեամբ՝ որ գտնվում է Ամերիկայի և Ասիայի մէջ, միաւորվում է Հիւսիսային Մասուրացեալ ովկիանոսի հետ, Մազելանի նեղուցի միջնորդութեամբ, որ գտնվում է Հարաւային Ամերիկայի և Հրեղէն Երկիր ասուած կղզու մէջ, միաւորվում է Ատլանտեան ովկիանոսի հետ:

§ 13.

Գ. Հնդկացի ուղիներու սահմանն է հիւսիսում Ասիան, արևելքում Նոր Հօլանդիան և Մեծ ովկիանոսը, հարաւում Հարաւային Սառուցեալ ովկիանոսը, արևմտքում Ատլանտեան ովկիանոսը և Ափրիկէն: Նրան վերաբերում են.

- 1) Ափրիկէի ափերում՝ Մօլոքէի ջրանցքը.
- 2) Ասիայի և Ափրիկէի միջում՝ Արաբիայի ծոցը, կամ Կարմիր ծովը Բաբ — էլ — Մոհրէի նեղուցով.
- 3) Ասիայի ափերում՝ Պարսից ծոցը Ուրմիէ նեղուցով, — Բենգալեան ծոցը և Մալայի նեղուցը.
- 4) Նոր Հօլանդիայի ափերում՝ Կարպենտարի ծոցը:

§ 14.

Ե. Արաբիան ուղիներու ձգվում է Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոսից մինչև Հարաւայինը. նորա սահմանն է արևելքում Եւրոպան, Ափրիկէն և Հնդկաց ովկիանոսը, արևմտքում — Ամերիկան և Մեծ ովկիանոսը: Նրան վերաբերում են.

- 1) Եւրոպայի ափերում՝ Հեռաստի և Բալթեան ծովերը, Ջրախառն, Գիբրալտարի նեղուցը, Միջերկրեան և Սև ծովերը:
- 2) Ափրիկէի ափերում՝ Գոլիէի մեծ ծոցը.
- 3) Ամերիկայի ափերում՝ Մաֆելանի նեղուցը, որ տանում է դէպի Մեծ ովկիանոսը, Կարայիէան ծովը,

Մեքսիկայի ծովը, Ս. Լաբելիանի ծոցը և Հեդլանի ծոցը:

ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԻՆԳ ՄԱՍՆԵՐԸ:

§ 15:

Ա. ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ.

Աւստրալեան բաղկացած է Նոր Հօլանդիայի մայր ցամաքից, որ գտնվում է Հնդկաց և Մեծ ովկիանոսների մէջ, նոյնպէս և Մեծ ովկիանոսում զըտնուած բազմաթիւ կղզիներից: Նոր Հօլանդիան, որ մեծութեամբ համարեալ թէ հաւասարվում է Եւրոպային, դեռ շատ քիչ ծանօթ է միջին կողմից: Արևելեան ափը կոչվում է Նոր Հարաւային Ուելսայնտեղ, Պօրտ — Ջակսոն ծոցի մօտ, գտնվում է Սիդնէյ քաղաքը, — որ Անգղիացոց յանցաւորների գաղթականութեան տեղն էր. հարաւային ափի վրայ գտնվում է Մելբուռն քաղաքը, — Մուռէյ գետից դէպի արևմուտք էլ Ագելայիդա քաղաքը, հարուստ պղնձէ հանքերով:

Նշանաւոր կղզիները ու կղզիների խմբերը:

- 2) Արաբիանի երկիրը, որ Նոր Հօլանդիայից բաժանվում է Բասի նեղուցով.

2) Նոր Գլխի Դեղ, որ Նոր Հօլանդիայից բաժանվում է Տօրեսի նեղուցով .

3) Նոր Զեյլանդիան, որ առաջ յայտնի էր իր բնակիչների վայրենութեամբն ու պատերազմական հոգովը. նա բաղկացած է երկու կղզիներից, որոնք միմեանցից բաժանում են Կուկի նեղուցով .

4) Բարեկամաւեան կղզիները .

5) Ընկերաւեան կղզիները, — գլխաւորն է Տայիտի կղզին .

6) Սանթալեան կղզիները, — գլխաւոր կղզին է Գաւայի :

Բ. ԱՄԵՐԻԿԱ:

Ամերիկայի սահմանն է Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոսը, Բէֆինի ծոցը և Գեիսի նեղուցը, արևելքում Ատլանտեան ովկիանոսը, Մեքսիկայի ծոցը և Կարայիբեան ծովը. հարաւում Մեծ ովկիանոսը և Մադեյրանի նեղուցը. արևմտքում Մեծ ովկիանոսը և Բերինգեան նեղուցը: Ամերիկան երկու է բաժանվում Հիւսիսային և Հարաւային. նորա միմեանց հետ միաւորվում են Պանամեան կրճով. երրորդ գլխաւոր մասը կազմում են Արևելեան Հնդկաստանի կղզիները, որոնք փակվում են Կարայիբեան ծովով :

Ա. ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ:

§ 16.

Ս ա ր ե ր ք:

1) Կորդիլերեան անդերը. սորա ձգվում են Ամերիկայի հարաւային ծայրիցը Մեծ ովկիանոսի երկայնութեամբ մինչև Պանամեան կիրճը. իսկ նոցա մէկ ճիւղը Մադեյրանայի գետիցը դառնում է դէպի արևելք՝ դէպի Կարայիբեան ծովը և անց է կենում նորա երկայնութեամբ մինչև Օրինօկոի գետաբերանը: Այս լեռների գօտիների մէջ շատ հրաբուխներ են հայտնվում: Նորա ամենաբարձր գագաթն է Ակոնգադուա հրաբուխը Չիլումը, 22,000 ոտ. բարձրութեամբ. համարեա նորա չափ է Չիմբօրագոն Կլիտօի մօտ, որ ունի 20,100 ոտ. բարձրութիւն, և Նևադօ գի Սիրատա, որ ունի մօտ 20,000 ոտ. բարձրութիւն, — վերջինը գտնվում է Տիտիկախա ասուած լճից դէպի արևելք, որ գտնվում է 12,000 ոտ. բարձրութեան վրայ .

2) Օրինօկոի լեռնային երկիրը (Sierra Parima), շրջահասում է Օրինօկօ գետովը .

3) Սեռա դէ Մար Ատլանտեան ովկիանոսի ափումը, որից բղխում են Սան — Ֆրանցիսկօ, Պարանա և Ուրուգուա .

4) Բրազիլիայի ներքին լեռնոտ երկիրը (Մասո գրոսո շղթան), որից բղետում են Պարագուայի աղբիւրները:

§ 17.

Պ ե տ ե ր ր :

1) Մարանիօն, կամ Ամազօն գետը, — Նեղոսից յետոյ աշխարհիս ամենամեծ գետը, հարաւից ընդունում է Ուկայայի, Մադէյրա և Տօնկանտին գետերը, — հիւսիսից Նեգրօ.

2) Օրինօիօ՝ որ Նեգրօ գետի միջնորդութեամբ հաղորդակցութիւն ունի Ամազօնի հետ.

3) Լա — Պլատան է Պարագուա, Պարանա և Ուրուգուա միացած գետերի գետաբերանը.

4) Սան Ֆրանցիսկօ.

Սոքա բոլորը թափվում են Ատլանտիան ովկիանոսը:

Ընդարձակ հարթութիւնները, որոնք ըստ մասին ամէն տարի ողողվում են, լեանոսները Օրինօիօի կողմից, — Ամազօն գետի հարթութիւնները, և Պարագուայի ու Լա — Պլատայի Պամպանները:

§ 18.

Երկիրները և քաղաքները:

Երկիրների մեծ մասը դեռ ներկայ դարուս ըսկզբումը գտնվում էին Մպանիացոյ իշխանութեան տակ, որոնք նոցա գտել են, այսինքն՝

1) Արլումբիա երկիրը, որ այժմ երեք հասարակապետութիւն է բաժանվում, Նոր Գրանադա, Վենեցուելա և Եկուադոր, Բոգոտա, Կարակաս ու Կուչիտօ մայրաքաղաքներով.

2) Պերուի հասարակապետութիւնը Լիմա մայրաքաղաքով, որի համար Կալիաս քաղաքը նաև հանգստի տեղ է ծառայում.

3) Բօլիւիայի հասարակապետութիւնը Չուկիզակա մայրաքաղաքով և մեծ արծաթի հանքերով Պոսոգլի մօտ.

4) Չիլիի հասարակապետութիւնը Սէնտիագօ ու Վալպարայիօ քաղաքներով և Չիլօէ կղզով.

5) Լա — Պլատայի Միացեալ նահանգները Բուէնոս Այրէս քաղաքով.

6) Ուրուգուայի տէրութիւնը Մօնտեվիդէօ քաղաքով և Լա — Պլատայի ձախ ամրամր:

7) Պարագուայի տէրութիւնը Պարանա ու Պարագուա գետերի մէջ Ասունսիօն քաղաքով: Պօրտուգալացիք առաջ իշխում էին՝

8) Բրազիլիայի այժմեան կայսերութեանը Ռիօ — դէ — Ժանէյրօ քաղաքով.

9) Գվիանայում (այսպէս է կոչվում բոլոր երկրքը Օրինօիօի գետաբերանից մինչև Ամազօն գետի գետաբերանը) Ֆրանսիացիք իշխում են Կայէնային,

Հօլանդացիք Սուրինամին Պարամարիբ՝ քաղաքով,
Անգլիացիք Էսէկվեբօսին:

Իրանց անկախութիւնը պահել են.

10) Արաուկանցիք ջիլիից դէպի հարաւ.

11) Պատագոնացիք կամ Մագելանի երկրի բը-
նակիչները:

12) Պեչերոնցիները Հրեղէն կղզու վրայ.

Հարաւային Ամերիկային պատկանում են նոյն-
պէս Ֆակլանդեան կղզիները Ատլանտեան ովկիանո-
սում, և կղզիները. Յուան Ֆերնանդեց և Ռոբլնզոնի
կղզին Մեծ ովկիանոսում:

Հարաւային Ամերիկայի ամենահարաւային ծայ-
րում գտնվում է Հօն հրուանդանը Հերմիտ կղզու
վրայ, որ ընկնում է Հրեղէն երկրից դէպի հարաւ:

Բ. ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ:

§ 19.

Ս ա ղ ե ռ ը:

1) Կորդիլերները շարունակվում են Մեքսիկա-
յում, որտեղ բազմաթիւ հրաբուխներ կան, նոցա
հետ հիւսիսից կցվում է Յայբոտ սարի գօտին. մի
ուրիշ լեռնային շղթայ, նոյնպէս բազմաթիւ հրա-
բուխներով անց է կենում Մեծ ովկիանոսի ամերի-
երկայնութեամբ, — վերջինին պատկանում է Եղեայի

հրաբուխը, որ համարեալ թէ 17,000 ոտ բարձրու-
թիւն ունի.

2) Ալեհանեան սարերը Հիւսիսային Ամերիկայի
հարաւ — արեւելեան մասում:

§ 20.

Գ ե տ ե ը ր ք և լ ճ ե ը ը:

1) 5 Կանադեան մեծ լճերը. Վերին, Միջին և
Հուրոն, Էրիէ և Օնտարիօ, — երկու վերջինների
մէջ գտնվում էր մեծ Նիագարայի ջրվեժը. բոլոր 5
լճերի ընդհանուր ջրանցքն է Սուրբ Լաւրենտիոսի
գետը, որ թափվում է համանուն ծոցը.

2) Միսիսիպի աւելի քան 200 ճիւղերով. նը-
րանցից ամենամեծերն են. աջ կողմից Միսուրի և
Սրկանզաս, ձախից Օհիօ. Միսիսիպին թափվում է
Մեքսիկայի ծոցը.

3) Ուլիօ — դէլ — Նօրտէ թափվում է Մեքսիկայի
ծոցը.

4) Այաուսիիա կամ Օրեգօն թափվում է Մեծ
ովկիանոսը:

Ատլանտեան ովկիանոսը թափուող փոքրիկ գե-
տերն են.

5) Դէլաւէր,

6) Հէկոն:

Ամերիկայի բոլոր հիւսիսային կէսը ծածկուած է անհամար լճերով, որոնք համարեա թէ բոլորը միմիանց հետ հաղորդակցութիւն ունին, և իրանց աղբերակներով թափվում են մասամբ Հիւսիսային Սառուցեալովկիսմասը, մասամբ Հէդզոնի ծոցը: Ամենամեծ ջրանցքը դէպի հիւսիս է Մէքէնզը գետը: Միայն ցած բլուրները բաժանում են այս ջրակոյտները լայնարձակ հարթութիւններից կամ Սաւաններից:

§ 21

Երկրներն ու քաղաքները:

Սպանիայի իշխանութեան տակ մի ժամանակ գտնվում էին.

- 1) Միջին Ամերիկայի տէրութիւնները Նոր Գուատեմա քաղաքով.
- 2) Մեքսիկայի հասարակապետութիւնը Մեքսիկո, Վերա—կրուց, Պուէբլա, Ակապուլիօ քաղաքներով և Կալիֆորնիայի ու Իւկատանի թերակղզիներով:

Անգլիան ամենից առաջ տիրապետեց.

- 3) Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներին հետեւեալ գլխաւոր քաղաքներով. Վաշինգտոն, Նիւ—Կորք, Ֆիլադել—Փիա, Բալթիմորա, Նիւ—Օրլէան, Սան — Ֆրանցիսկո և այլն: Նոցա վերաբերում են նոյնպէս Յըրիդա թերակղզին, որ երբեմն Սպա—

նիացոց էր սլաւանում, — Մեքսիկայից բաժանուած Տեխասը Նոր Կալիֆորնիայով և Ռուսաստանից բաժանուած Ամերիկայի հիւսիսային արևմտեան ափը Ալէուտեան և Աղուեսու կղզիներով:

Անգլիացոց դեռ պատկանում են հետեւեալ երկրները.

ա) Կանադա Օտաւա գլխաւոր քաղաքով և Կուէբէք ու Մոնրիլ քաղաքներով Ս. Լաւրենտիոսի գետի վերայ.

բ) Նոր Բրաունշվիչք ու Նոր Շոտլանդիա թերակղզին Գալիֆաս քաղաքով.

գ) Նիւ—Յաունդէնսկ կղզին.

դ) Հէդզոնի երկրները, միւս բոլոր երկրներով, որոնք 49-^օից դէպի հիւսիս են ընկած:

Իրանց անկախութիւնը պահել են.

6) Էսկիմոսները Լաբրադոր թերակղզու վրայ, որոնց մէջ գտնվում են Հեռնգուտերի ընկերութեան քարոզիչների իջևանները, զորօր. Նային.

7) Գրէնլանդացիք, որ Էսկիմոսների հետ մի ծագումն ունին, Գրէնլանդիայումն են, որտեղ զբտնըվում են առևտրական գիւղեր և նոյնպէս քարոզիչների իջևաններ, զոր. Նոր Հեռնգուտ.

8) Հնդկիների մեծ մասը, որոնք ապրում են որսով ու ձկնորսութեամբ Հէդզոնի լայնատարած երկրներում:

§ 22.

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՀՆԿԱՍՍԱՆ:

Արևելեան Հնդկաստանը բաղկացած է երեք կղզիների խմբերից.

1) Բահամեան կղզիները, որոնց թուումը գրաւորում է Գվանագանի կամ Սան — Սալվադոր, որին ամենից առաջ պատահեց Կոլումբոսը Ամերիկան գտնելու ժամանակ 1492 թուին:

2) Մեծ Անտիլերները.

ա) Կուբա,

բ) Հայիտի, կամ Սան — Դոմինգո,

գ) Եամայկա,

դ) Պորտոռիկո:

Կուբան Հաւանա քաղաքով և Պորտորիկոն դեռ Սպանիացոց են պատկանում, — Եամայկան Անգլիացոց. Սան — Դոմինգոի վրայի գերի խափշիկները, իրանք իրանց ազատուեցան և հիմնեցին անկախ տերութիւններ:

3) Փոքր Անտիլերները, զոր. Բարբադոս, Անտիգուա, Տրինիդադ, Գվադելուպա, Մարտինիկա և ուրիշ շատերը. նոքա ըստ մեծի մասին պատկանում են Անգլիացոց, մասամբ նոյնպէս Յրանսիացոց, Հոլանդացոց ու Գանսիմարքացոց և առաջ մշակվում էին գլխաւորապէս Ափրիկէի խափշիկների ձեռով. բայց 1834 թ. օգոստոսի 1-ից ստրկութիւնը վերացաւ բո-

լորովին Անգլիացոց երկրներումը, իսկ 1848 թուից Յրանսիացոց ու Գանսիմարքացոց երկրներումը:

§ 23.

Գ. Ա. Փ. Բ. Ի. Կ. Է:

Ափրիկէի սահմանն է հիւսիսից Միջերկրական ծովը Գիբրալտարի նեղուցով. արեւմուտքից Ատլանտեան ովկիանոսը, Գվինէի ծոցը. հարաւից Հնդկաց ովկիանոսը Մօզանբիկի ջրանցքով, Արաբիայի ծոցով, և միայն Ասիայի հետ միաւորվում է Սուէսի ջրանցքով

§ 24.

Ս ա ռ ե ը ը:

Ամենանշանաւոր հրուանդաններն են.

1) Կանաչ հրուանդանը, իբրև ամենաարեւմտեանը,

2) Բարեյուսոյ հրուանդանը, որ պարզապէս կոչվում է նոյնպէս Սար, — իբրև ամենահարաւայինը, և

3) Գարդաֆոյ հրուանդանը, իբրև Ափրիկէի ամենաարեւելեան կէտը:

Հիւսիսային Ափրիկէի միջով անց է կենում Ատլասը իր ճիւղերով. այս սարի շարքին հարաւում դաչում է Բէլադելքերիդ անապատը, և յետոյ հետեւում է Սահարայի ահագին անապատը, որ ծածկուած է առանձին ովազիսներով՝ իբր կղզիներով:

Միջին Ափրիկէում տեղ տեղ կրկին բարձրանում են սարեր. Հաբեշտանի Ալպերը գտնվում են արևելքում, Կարմիր ծովի հարաւային ծայրում, — նրանցից դէպի հարաւ լուսնի սարերը, որ բարձր լեռնոտ լամբերով ընկնում են դէպի արևելք Նիանցա լճից. Կօնգօ շարքը ընկնում է դէպի հիւսիս Գըվինէի ծոցից:

Հարաւային Ափրիկէում աւելի յայտնի են միայն Կապեան սարերը:

§ 25.

Ափրիկէի դետերը:

1) **Նեղոս** գետը իր սկիզբը առնում է երկու աղբիւրներով, — Կապոյտ գետով Հաբեշտանի Ալպերում, և Սպիտակ գետով, որ բղնում է լուսնի սարերից Նիանցա (Ուկերեէ) լճի միջնորդութեամբ, և թափվում է երկու (մի ժամանակ 7) դետառուններով Միջերկրական ծովը.

2) **Նիգեր** (նյնպէս Զօլբրա, Կօլարա) իր սկիզբը առնում է Կօնգօ լեռների շղթայում, առաջ հոսում է դէպի արևելք, յետոյ դէպի հարաւ և թափվում է Գվինէի ծոցը.

3) **Սենեգալ**,

4) **Պամբիա** —

երկուսն էլ իրանց սկիզբն առնում են Կարպատեան լեռների շղթայում, և թափվում են Ատլանտեան ովկիանօսը.

5) **Չայիրա** կամ Կօնգօ իր սկիզբն առնում է Հարաւային Գվինէի արևելքում և համնում է

6) **Կարմիր գետի նման**, որ գոյանում է Կապեան սարերում, նոյնպէս Ատլանտեան ովկիանօսը:

Ներքին Ափրիկէում, Սուդանի հարթութեան մէջ գտնվում է Չադ լիճը, որի մէջ թափվում է Շաուի մեծ գետը, — Հարաւային Ափրիկէում գտնվում է Վիքտորիա-Նիանցա կամ Ուկերեէ մեծ լիճը, իսկ նրանից հարաւարեւմտեան կողմը (Տազանայիկա կամ Ուջիջի լիճը, որ 700 վերստ երկայնութիւն ունի և 70-ից մինչև 105 վերստ լայնութիւն: Զամբէզի նաւագնաց գետից փոքր ինչ աւելի դէպի հիւսիս դրանը վում է Նիասա կամ Շիրվա լիճը:

§ 26.

Արաբիայի ծոցի երկայնութեամբ գտնվում են հետևեալ երկրները, որոնք ուռողվում են Նեղոսով.

1) **Հաբեշտանը** կամ Աբիսինիան, Ափրիկէի միակ երկիրը, որ հին ժամանակից սիսած պահում է իր քրիստոնէութիւնը, — Գօնդօր քաղաքով և Յուլա (Ադուլիս) նաւահանգստով, որ պատկանում է Ֆրանսիացոց:

2) **Սուբիա** Սինասը քաղաքով.

3) Եղիպտոս Գահիրէ և Աղեքսանդրիա քաղաքներով:

Միջերկրական ծովի մօտ գտնվում է 3 տէրու-թիւն, որ մի ժամանակ կոչվում էին աւազակների տէրութիւններ:

4) Տրիպօլիս Տրիպօլիս քաղաքով:

5) Թունիզ Թունիզ քաղաքով:

6) Ալժիր Ալժիր և Կոստանդինա քաղաքներով, — որ 1830 թուից Ֆրանսիացիք նուաճեցին:

Ատլանտեան ովկիանոսի կողմից գտնվում են:

7) Մարօքի Կայսերութիւնը բարձր Ատլասի վըրայ, Ֆէց ու Մարօքօ քաղաքներով:

8) Սենեգամբիա, կամ Սենեգալի և Գամբիի երկիր Անգլիացոց և Ֆրանսիացոց դաղթական քաղաքներով:

9) Վերին Գվինէա, Սիեռա — Լէօնէ հրուանդանից, որտեղ գտնվում են Անգլիացոց խափշիկների գաղթականութեան տեղերը Ֆրիտաուն (ազատ քաղաք) քաղաքով, մինչև Լօպէց հրուանդանը. նա բաժանվում է Պլայեդի, Փղի, Ոսկու և Գերու ափերի, նրան շատ անգամ այցելութիւն են անում Եւրոպացիքը և ստրուկների վաճառականութեան գլխաւոր տեղն է:

10) Ստորին Գվինէա, Լօպէց հրուանդանից մինչև Նեգրօ հրուանդանը, Լանդա քաղաքով, — սակաւաճանութ երկիր է, որտեղ գնում են միմիայն Պօրտուգալացիք:

11) Կապեան երկիրը՝ Հօտէնտոտների հայրենիքը, Կապշատ քաղաքով, ներկայ ժամանակումս պատկանում է Անգլիացոց. հիւսիսային սահմանամերձ ազգերն են Կաթրները և Բուշմէնները:

Հնդկաց ովկիանոսի մօտ գտնվում են — Մօզամբիկ, Զանզիբար և Այան ծովեզերքները, որ սակաւ յայտնի են:

Միջին Ափրիկէն մինչև նոր ժամանակա ըստ մեծի մասին անյայտ էր. բազմամարդ Սուդանում, Կոփարում և Զադ ը՛ի վրայ գտնվում են Տիմբուկտու, Սօհօտօ և Կանօ առևտրական քաղաքները:

§ 27.

Կ Ղ Ղ Ի ն ե ը ը:

1) Հնդկաց ովկիանոսում գտնվում են.

ա) Մադագասկար, Ափրիկէի մեծ կղզին, որ լեքըն է բարձր լեռների շղթաներով:

բ) Մասկարենեան կղզիները. Բուրբոն, որ պատկանում է Ֆրանսիացոց, Մաւրիկիա կղզին կամ Իլ — Դը — Ֆրանս, որ պատկանում է Անգլիացոց:

գ) Եմիլանտեան կղզիները:

դ) Սէյշէլեան կղզիները:

ե) Սօկօտրա կղզին:

2) Ատլանտեան ովկիանոսում գտնվում են.

ա) Ս. Հեղինէի կղզին, — Նապօլէօն Ա-ի վերջին բնակութիւնը, պատկանում է Անդրկացոց.

բ) Կանաչ հրուանդանի կղզիները, Սանտ — Եազօ դըլսաւոր կղզով, պատկանում են Պօրտուգալացոց.

գ) Կանարեան կղզիները, զոր. Ֆեռօ, Տէռե-րիֆա և ուրիշները, պատկանում են Սպանիացոց.

դ) Մադէյրա կղզին՝ որ երևելի էր իւր զինովը, պատկանում է Պօրտուգալացոց.

ե) Ըսորեան կղզիները, ինչպէս օրինակի համար Տերսէյրա և Սանտ Միգուէլ, պատկանում են Պօրտուգալացիին:

§ 28.

Դ. Ա Ս Ի Ա:

Եսիայի սահմանն է հիւսիսում Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոսը, արևելքում Մեծ ովկիանոսը և նորա մօտ դանուած ծովերը, հարաւում Հրնդ կաց ովկիանոսը նորա ծոցերով, արևմաքում Արաբիայի ծոցը, Սուէսի ջրանցքը, Միջերկրական ծովը, Սև ծովն ու Եւրոպան:

§ 29.

Ս ա ղ ե ղ ը:

Ամէնից առաջ հարկաւոր է նկատել երեք լայնատարած սարահարթերը.

1) Գօբի անապատի սարահարթը՝ որ սահմանափակվում է հարաւում ու հարաւային արևելքում Հիմալայեան, Տիբետեան և Չինաստանի սարերով: Հիւսիսային արևելքում Ամուրեան սարերով Մծնչժուրիայում. հիւսիսում Ալտայեան սարերով, որոնց դպչում են լեռնային շղթաները, որոնք գնում են Մեծ ովկիանոսի արևելքի կրկարութենով մինչև Բերինգեան նեղուցը և Կանչատկա թերակղզու վրայով, — արևմաքում Բօյօր — Տաղով: Հիմալայեան սարերի շղթայում գտնվում են աշխարհի ամենաբարձր դագաթները. Մօնտ — Եւերէստ 27,200 ոտ. բարձրութենով, Կինչինիւնդա՝ աւելի քան 26,000 և Դաւալադիրի՝ աւելի քան 25,000, ոտ. բարձրութիւն ունեն.

2) Իրանի սարահարթը՝ սահմանափակուած է հիւսիսում Էլբուրսի շղթայով, որ անց է կենում Կասպից ծովի ափովը, և Հինդուկուով, — արևելքում Սօլիմանով, որ գտնվում է Հինդոսի ափի վրայ, — հարաւում և արևմաքում Պարսից ծոցի ու Տիգրիս գետի ափերի երկայնութեամբ գնացող շղթաներով.

3) Հայոց սարահարթը՝ Եփրատ և Տիգրիս գետերի աղբերակների գաւառը, Մասիս կամ Արաբատ սարով, որ ունի 16,200 ոտ. բարձրութիւն:

Այս սարահարթի հետ միաւորվում են.

4) Կովկասը՝ որ ձգվում է Կասպից ծովից մինչև Սև ծովը, և

5) Տօրոսն ու Անախուրոսը փոքր Ասիայում:
Աւելի հեռի հարկաւոր է նկատել.

6) Արբանանը՝ Միջերկրական ծովի ափի վրայ Ասորիքում.

7) Սինա և Գորէբ՝ Կարմիր ծովի հիւսիսային երկու ծոցերի մէջ, — երկուսն էլ ունին աւելի քան 7000 ոտ. բարձրութիւն.

8) Ուրալեան շղթան՝ Սիբիրի ու Եւրոպական Ռուսաստանի մէջ:

9) Գառնէաները և Վինդեան շղթան Հընդըստանում:

Գօբի անապատը շրջապատում են հետևեալ հարթութիւնները. արևմտքում և հիւսիսում Ռաթարստանը և Սիբիրը. արևելքում Չինաստանի հարթութիւնը, հարաւում Հնդստանի հարթութիւնը: Գէպի արևմուտք Ղրանից դանվում է նոյնպէս Նիբատի ու Տիգրիսի միջև հարթութիւնը:

§ 30.

Աճերն ու գետերը:

Ամենամեծ լճերն են՝ Կասպից ծովը և Արաւեան լիճը:

Գետերի մեծ մասը բղխում է Գօբի անապատի լեռնային պսակից և ուղղվում է ամէն կողմերը.

- 1) Հինդոս կամ Սինդ,
- 2) Գանգէս Զուամայի հետ,
- 3) Իրահմապուտրա, — երեքն էլ Հնդստանում կամ Մերձակայ Հնդկաստանում են.
- 4) Իրաւադի,
- 5) Մէյկոնդ կամ Կամբաջա, երկուսն էլ Հեռուոր Հնդկաստանում են,
- 6) Եանտուէկիանդ կամ Կապոյտ գետը,
- 7) Հօանհօ կամ Գեղին գետը, — երկուսն էլ Չինաստանում,
- 8) Ամուր Մանջուրիայում,
- 9) Ահնա Ալդանի հետ,
- 10) Ենիսէյ, Բայկալեան լճի ջրանցքով,
- 11) Օբ Երաթի Հետ, — երեքն էլ Սիբիրում են,
- 12) Այր,
- 13) Ամուր, — երկուսն էլ Արալեան լիճն են թափվում:

Գէպի հարաւ.

Գէպի արևելք.

Գէպի հիւսիս.

Գէպի արևելք են թափվում:

Հայոց սարահարթում սկիզբն են առնում.

14) և 15) Եփրատ, և Տիգրիս, որոնք միմիանց հետ խառնուելով գոյացնում են Ծառ — էլ — Արաբ անունով գետը, որ թափվում է Պարսից ծոցը:

- 16) Ուրալ,
- 17) Այլգա — Եւրոպայից:

§ 31.

Երկրներն ու քաղաքները:

- 1) **Միական Ռուսաստանը**, որի մասերն են.
 - ա) Արևմտեան Սիբիրը Տօբօլսկ, Տօմսկ և Բարնաուլ քաղաքներով.
 - բ) Արևելեան Սիբիրը՝ Կրասնօեարսկ, Իրկուտսկ, Ներչինսկ և Նախուտսկ քաղաքներով.
 - գ) Օւվեգերեայ Սիբիրը՝ Չուկոտեան երկրով, Կամչատկա թերակղզով, Ամուրի գետաբերանով և Պետրոպաւլովսկ, Այխան, Նիկոլաևսկ և Քլադովեչչենսկ քաղաքներով.
 - դ) Կիրգիզների անապատը իր ամրութիւններով:
- 2) **Միական Տաճկաստանը**, որին վերաբերում են.
 - ա) Փոքր Ասիան՝ Զմիւռնիա քաղաքով.
 - բ) Հայաստանը՝ Էրզրում քաղաքով.
 - գ) Եփրատի և Տիգրիսի վրայ գտնուած երկրները՝ Բաղդադ և Բասորա քաղաքներով.
 - դ) Ասորոց երկիրը՝ Դամասկոս, Հալէպ և Բէյրութ քաղաքներով.
 - ե) Պաղեստին՝ Երուսաղէմ գլխաւոր քաղաքով.
 - զ) Կիպրոս կղզին Միջերկրական ծովում:
- 3) **Արաբիան**՝ որ մշակուած է միայն ափերի վրայ, և շատ ստղաբեր է, — Մէքքէ, Մեդինէ և Մոք-

քա քաղաքներով արևմտեան ափի վրայ. Ադէն քաղաքը նաևահանգստով, որ Անգլիացոյ սեպհականութիւնն է.

4) **Իրան**, որ բաժանուած է երկու մասը. Արևմտեան Իրան կամ Պարսկաստան և Արևելեան Իրան. — վերջինը կազմում է Աֆղանստան և Բելուջիստան տէրութիւնները.

ա) Արևմտեան Իրան կամ Պարսկաստան Թէհրան, Սոլահան ու Գերատ քաղաքներով.

բ) Աֆղանստան՝ Կաբուլ քաղաքով.

գ) Բելուջիստան՝ Կիլատ քաղաքով.

5) **Անկախ Թաթարիա** (Թուրքեստան) Սիբի և Ամուրի երկարութեամբ Բուխարա, Սմրղանդ և Քիւա քաղաքներով:

6) **Հնդստան** կամ Մերձակայ Հնդկաստանը համարեա թէ բոլորը հպատակում է Եւրոպացոց.

ա) **Անգլիացիք** տիրում են գրեթէ ամբողջ երկրին հետևեալ գլխաւոր քաղաքներով. Կալկաթա Գանդէսի գետառունի՝ Գուդըլի վրայ, Ալազաբադ Զումնայի Գանդէսի հետ խառնուելու մօտ, Լահօր՝ Պենջաբի վրայ, Մադրաս արևելեան (Կորոմանդէլեան) ափի վրայ, և Բօմբէյ արևմտեան ափի վրայ, (որի հարաւային մասը կոչվում է Մալաբար, իսկ բոլոր թերակղզու ամենահարաւային ծայրն է Կօմօրին հըրուանդանը. Անգլիացոց պատկանում է նոյնպէս Յէյլոն

կղզին (կինամոնի կղզին), և Տրանսիբար գաղթատեղը որ Դանիմարքացիք տուին նրանց.

բ) Պորտուգալացոց պատկանում են Գօան ու Դիուն.

գ) Ֆրանսիացոց — Պոնդիչերի:

դ) Հեռաւոր Հնդկաստանում հարկ է նկատել.

ա) Բիրմանի տէրութիւնը Աւա և Ամարապուրա քաղաքներով, — Ռանգուն հարաւային ափի վրայ պատկանում է Անգլիացոց.

բ) Սիամի տէրութիւնը Բանկոմ գլխաւոր քաղաքով.

գ) Արևելեան մասում Անամ, որտեղ կային Տօնկին ու Կօնկինիսնա տէրութիւնները, — հարաւային ափում Ֆրանսիացիք տիրում են Սայգուն նաւահանգստին:

դ) Մալակա թերակղզին Ռօմանիա հրուանդանով և Մալակա քաղաքով.

ե) Սինգափուր կղզին ու քաղաքը, Մալակայի հարաւային ծայրում, որ պատկանում է Անգլիացոց:

Յ) Չինաց կայսերութիւնը, որ պարունակում է իր մէջ.

ա) Բուն Չինաստանը՝ Պեկին, Նանկին, Կանտօն քաղաքներով, — փոքրիկ Մակաօ կղզով և քաղաքով, որոնք պատկանում են Պորտուգալացոց, և

Հօնգկոնգ կղզով, Կանտօնի մօտ, որոնք պատկանում են Անգլիացոց.

բ) Տիբետը՝ որ բաժանվում է փոքր ու մեծ Տիբետի և բոլորը կտրվում է բարձր սարերի շղթաներով, Լեասա գլխաւոր քաղաքով.

գ) Արևելեան Թուրքեստանը (Չինաց Թուրքեստանը) Եարկանդ քաղաքով.

դ) Մոնղոլիան կամ մեծ լեռնային սրահի, որ շրջապատում է Գօբի անապատը, միջին մասը, Ուրաղա գլխաւոր քաղաքով.

ե) Մանչուրիան ու

զ) Արէա թերակղզին, — դժնայ լեռնային երկրներ, որոնք գտնվում են Մեծ ովկիանտում:

է) Հայնան ու Փօրմօղա և մի քանի փոքր կղզիներ:

Թ) Գապօնի կայսերութիւնը բաղկացած է միայն կղզիներից.

Մենամեծերն են՝

ա) Նիպոն՝ Յեդօ և Միակօ քաղաքներով,

բ) Կիուսիու՝ Նանդասակի քաղաքով.

սրան վերաբերում են նոյնպէս Կուրիլեան կղզիներին մի մեծ մասը:

§ 32.

ՀՆԴԿԱՅ ԱՐԲԻՊԵԼԱԳՈՍԸ:

Նրան վերաբերեալ կղզիները գտնվում են Հեռաւոր Իրանի և Աւստրալիայի մէջ և բաժանվում են շատ խմբերի.

1) 4 մեծ Զօնդեան կղզիները.

ա) Սոււմատրա,

բ) Ղաւա՝ Բատաւիա զլխաւոր քաղաքով,

գ) Բօրնէօ,

դ) Յելեբէս,

2) Փոքր Զօնդեան կղզիները, Զաւայից դէպի արևելք զոր. Ֆլօրէս, Տիմօր և այլն.

3) Սօլուկի կամ անուշահոտ արմատեղէնների կղզիները Յելեբէսի և Նոր Գվինէյի մէջ, զոր. Յերամ՝, Ամբոյինա, Ջիլօլօ, և այլքն,— բոլոր այս կղզիների վրա Հօլանդացիք ունին երևելի գաղթատեղեր և առևտրական քաղաքներ.

4) Փիլիպեան կղզիները, զոր. Լիւսոն, կամ Մանալա, Սպանիացոց գաղթատեղերով:

§ 33.

Ե. Ե Ի Ր Ո Պ Ա:

Աւերոպայի սահմանն է արևելքում Ասիան, հարաւում Սև և Միջերկրական ծովերը, արևմտքում Ատլանտեան ովկիանոսը, հիւսիսում Հիւսիսային Սահունցեալ ովկիանոսը:

Նրան շրջապատող բազմաթիւ ծովերի, ծոցերի և նեղուցների մէջ ուշադրութեան արժանի են մասնաւորապէս՝

1) Սպիտակ ծովը,

2) Հիւսիսային ծովը,

3) Սկագեռակ՝ Նորվեգիայի և Իւտլանտիայի մէջ,

4) Կատեգատ՝ Շվեդի և Իւտլանդիայի մէջ,

5) Զունդ, մեծ և փոքր Բէլտ՝ Շվեդի, Գանելւմարքայի կղզիների և Շլեզվիգի մէջ,

6) Բալթեան ծովը Ռիգայի, Ֆիննեան և Բօտնեան ծոցերով,

7) Զրանցքը (Լամանշ) Կալէ նեղուցով,

8) Իրլանդեան ծովը Գէորդի և Հիւսիսային Զրանցքներով,

9) Բիսկայեան ծոցը:

Պիբրալտարեան նեղուցով մանոււմ ես.

10) Միջերկրական ծովը. նորա մէջ նկատիր.

11) Լիօնեան (Golfe du Lion) և Զենուլայի ծոցերը,

12) Տիրենեան ծովը՝ Իտալիայի, Կորսիկայի, Սարդինիայի և Սիկիլիայի մէջ,

13) Բօնիֆաչիօ նեղուցը՝ Կորսիկայի և Սարդինիայի մէջ,

14) Մեսինեան նեղուցը՝ Իտալիայի և Սիկիլիայի մէջ,

- 15) Յոնիական ծովը Տարենտեան ծոցով,
- 16) Ադրիական ծովը Տրիէստի և Վենետիկի ծոցերով,
- 17) Արհիպելագոսը կամ Էգէյական ծովը,
- 18) Դարդանեւեան նեղուցը կամ Հելեսպոնտոսը,
- 19) Մարմարեան ծովը կամ Պրոպոնտոսը,
- 20) Աոստանդնուպօլսոյ նեղուցը կամ Վոսփօրը,
- 21) Սև ծովը, վերջապէս
- 22) Ազախու ծովը:

§ 34.

Ս ա ռ ե ռ ը:

Ա. ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ՆԻՐՈՊԱՅՈՒՄ:

- 1) Սպանիայի սարերը.
 - ա) Պիրենեան լեռները,—Ֆրանսիայի և Սպանիայի սահմանի վրայ.
 - բ) այս լեռներից դէպի տրեմոնտք մինչև Յիսիստեռէ հրուանդանը ձգվում է կանտարբո—Աստուրեան շղթան.
 - գ) համարեա թէ Սպանիայի մէջ տեղում — գուադարամա շարքը և աւելի հեռու դէպի արևմուտք Պորտուգալիայում—Սինուա Էստրելիա.

- դ) աւելի հեռու դէպի հարաւ Սպանիայում—Սինուա Նևադա մինչև Գիբրալտարեան նեղուցը:
- 2) Ալպեան լեռները և նոցա ճիւղերը.
 - ա) Ալպեան սարերը անց են կենում Իտալիայի Թերահիզու վրայով բոլոր նրա երկայնութեամբ Սիլիւսից մինչև Ջենովա.
 - բ) Ծովային Ալպերը Ջենովայի ծոցի վրայով.
 - գ) Բուն Ալպերը, որ անց են կենում Իտալիայի հիւսիսային արևմտեան մասնով, Ջուիցերիայով և հարաւային Գերմանիայով. նոցա ամենաբարձր գագաթներն են՝ Ալպերի արևմտեան մասում—Մօնբլան Սալշայում, Ժենևայի լճից փոքր ինչ աւելի հարաւ, 14,800 ոտ. բարձրութեամբ. արևելեան դերմանական մասնում՝ Օրալէս Իտալիայի, Տիրոլեմի և Ջուիցերիայի միջի սահմանում, և Գրոկներ՝ դէպի հարաւ Ջալքբուրգից,—երկուսն էլ գրեթէ 12,000 ոտ. բարձրութիւն ունին:
 - դ) Ալպերի մասները, զանազան անուններով հետևելով Ադրիական ծովի արևելեան ափին, գնում են դէպի հարաւ՝ դէպի Եւրոպական Տաճկաստանը, և նորա մէջ բաժանվում են.
 - ե) Բալկան կամ Հիմուս գնում է դէպի արևելք Սև ծովից.
 - զ) աւելի հեռու դէպի հարաւ ձգվում է Հինդ, որ իր ճիւղերով Յունաստանում հասնում է մինչև

Մատապան հրուանդանը, որ գտնվում է Եւրոպայի ամենահարաւային ծայրում:

Բ. ՄԻՋԻՆ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ:

1) Կարպատները, որոնք շրջապատում են հիւսիսից և արևելքից Հունդարիայի երկիրը:

2) Բոհեմիայի լեռնային պատկը, նրան վերաբերում են.

ա) Ֆիխտել շարքը,

բ) Հանքային շարքերը,

գ) Տիտանեան շարքերը Սուդետներով,

դ) Մորաւիայի լեռնոս երկիրը,

ե) Բոհեմեան անտառը.

3) Տիւրինգերվայլը, Վեռայի և Զաւայի մէջ.

4) Ռեօն, Մայնի և Ֆելդի մէջ.

5) Շվարցվայլը Հռենոսի, Նեկարի և Գանուբի մէջ, (2—5 բոլորը գերմանիայում են),

6) Իւրա, Հոդանոսից աւելի ցած ժենեւայից մինչև Հռենոսը Բադելն մօտ, Զուլցերիայում,

7) Արդէնները Մասսի վրայ.

8) Ալպեզները Հռենոսի ձախ ափում.

9) Սլեկները Հոդանոսից դէպի արևմուտք.

(7-ից մինչև 9 Ֆրանսիայում են).

10) Գարց, որ կանգնած է համարեւս թէ միայնակ հիւսիսային գերմանիայում:

Գ. ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ:

1) Անգլիայում.

ա) Կօրնուէյլսի սարերը Լանդսնդ հրուանդանով.

բ) Ուէյլեան շարքը.

գ) Պիկի շարքը.

2) Շօտլանդիայում.

ա) Գրամպեան շարքը,

բ) Շօտլանդեան բարձր սարահարթը.

3) Նորվեգիայում.

ա) Լօնդֆիելդները և Գօֆրեֆիելդները.

բ) Կիոյները Նորդկապով Մադերէօ կղզու վրայ, — Եւրոպայի ամենահիւսիսային ծայրն է.

4) Ռուսաստանում վալդայեան ցած սարերը կամ վօլհօնեան անտառը:

Հրաբուխ սարերն են. Էտնա Սիկիլիայում, Վեզուվ Իտալիայում, Հեկլա Իսպանիայում, և այլքն:

§ 35

Հարթութիւնները:

1) Լոմբարդիա կամ Պօ գետի հարթութիւնը Ալպեան ու Ապենեան սարերի մէջ.

2) Հունդարիայի կամ Ստորին, — Գանուբի հարթութիւնը, որ հիւսիսից և արևելքից սահմանա-

փակվում է կարգասներով, հարաւից և արևմտքից Ալպերի մասներով և ուղղվում է Դանուբով ու Տիսայով:

3) Վերին Դանուբի հարթութիւնը Բաւարիայում, Ալպեան սարերի ստորոտից մինչև Դանուբը:

4) Հռենոսի հովիտը Վոգելզենբի և Շվարց-Վայդի մէջ:

5) Հռոդանոսի հովիտը Սեհնենբի, Ալպերի և Իւրայի մէջ:

Համարեա թէ մի անընդհատ մեծ հարթութիւն ձգվում է Պիրենեան սարերի ստորոտից արևմտեան Ֆրանսիայի միջով, յետոյ Հիւսիսային ու Բալթեան ծովերի երկարութեամբ հիւսիսային գերմանիայի միջով մինչև Ռուսաց լայնատարած հարթութիւնը, որ միայն Ուրալեան շարքովն է բաժանվում Սիբիրի լայնատարած հարթութիւններից:

§ 36.

Գ ե տ ե ր ր:

Ա. Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոսը թափվում են:

- ա) Պեչորայ,
- բ) Մեգէն,
- գ) Հիւսիսային Գիլնան Վիչեգդայի հետ,
- դ) Օնեգա (Սպիտակ ծովը):

Բ Բալթեան ծովը և նորա ծոցերը թափվում են:

- 1) Ռուսաստանից.
 - ա) Նևա—Լադոգայի, Օնեգայի, Սայմայի, Իլմէնի և ուրիշ լճերի հոսանքը—Ֆինեան ծոցը:
 - բ) Մարովա, Պեյալու լճի հոսանքը,
 - գ) Երևմտեան Գիլնա—Ռիգայի ծոցը:
- 2) Ռուսաստանից և Պրուսիայից.
 - ա) Նեման կամ Մեմել,
 - բ) Վիսլա Բուգի հետ:
- 3) Շվեդից.
 - ա) Մոտալա—էլֆ, Վետեր լճի հոսանքը,
 - բ) Մելար լիճը:
- 4) Գերմանիայից.
 - Օդէր Վարտի հետ:
- 5) Կատեգատը թափվում է Գոտ—էլֆ Վետեր լճի հոսանքը, Շվեդից:
- 6) Սիազեռակը թափվում է Գլումէն Նորվեգիայից:
 - Գ. Հիւսիսային ծովը թափվում են:
 - 1) Գերմանիայից.
 - ա) Լյլբա, Մօլդաւայի, էգերի, Մոլդաւայի, Ջաւի և Հաւելի հետ:
 - բ) Վեգեր, որ բաղկացած է վեռայից և Ֆուլդից՝ Ալեր ճիւղով:
 - գ) Հռենոսը Աարի, Նեկարի, Մայնի՝ Ռեգնիցի

հետ միասին, — Լանի, Մօզելի ու Լիպեի հետ.

2) Նիդերլանդիայից.

ա) Մասս՝ որ միաւորվում է Հռենոսի գետաբերանի հետ,

բ) Շելդա.

3) Անգլիայից.

Տեմզա.

4) Լամանշի ջրանցքը թափվում է Սէնը Տրանսիայից.

Դ. Ետլանտեան ովկիանոսը թափվում են.

1) Ֆրանսիայից.

ա) Լուարա,

բ) Գարոն, որ միաւորուելով Դօրդօնի հետ կոչվում է Ժիռոնդ.

2) Սպանիայից.

ա) Դուէրո,

բ) Տաղօ,

գ) Գվադեանա,

դ) Գվադալքիվեր:

ե. Միջերկրական ծովը թափվում են.

1) Սպանիայից.

Լչրօ.

2) Ֆրանսիայից.

Հոողանոսը Սօնի հետ

3) Իտալիայից.

ա) Եռնօ.

բ) Տիբերիոս:

գ. Ադրիական ծովը թափվում են.

Իտալիայից.

ա) Պօ,

բ) Էչ:

ե. Սև ծովը թափվում են.

1) Գերմանիայից, Հունգարիայից և Տաճկաստանից.

Դանուբ՝ Իլերի, Լեխի, Իզարի, Ինի, Մարիի, Դրավայի, Սաւայի, Տիսայի, Պրուտի հետ.

2) Ռուսաստանից.

ա) Դնեպր՝ Բերիօզինայի, Պրիպետի ու Դէսնայի հետ.

բ) Դօն Հիւսիսային Դօնցիի հետ (Ազախու ծովը).

գ. Կասպից ծովը թափվում են.

Ալօլգա Օկայի ու Կամայի հետ:

§ 37.

Կղզիները և թերակղզիները:

Ա. Թերակղզիները.

1) Սկանդինաւեան թերակղզին, որ պարունակում է իր մէջ Շվեա և Նորվեգիա թագաւորութիւնները.

2) Իւտլանդիա թերակղզին, որ Հիւսիսային մասնով պատկանում է Դանիմարքային.

3) Պիրենեան թերակղզին, որ պարունակում է իր մէջ Սպանիա հասարակապետութիւնը և Պորտուգալիա թագաւորութիւնը.

4) Իտալիայի թերակղզին.

5) Մորէա թերակղզին Յունաց թագաւորութեան մէջ.

6) Արիմ թերակղզին հարաւային Ռուսաստանում:

Բ. Աղզինները.

1) Բրիտանեան—Մեծ Բրիտանիա և Կրլանդիա,

2) Իտլանդիա Ատլանտեան ովկիանոսում.

3) Դանիմարքայի կղզինները. Զելանդիա, Ֆիւձնիա և այլքն, Կատեգատի և Բալթեան ծովի մէջ.

Միջերկրական ծովում.

4) Բալէարեան կղզինները—Մայորիա ու Մինորիա,

5) Կորսիկա,

6) Սարդինիա,

7) Սիկիլեա,

8) Էլբա,

9) Մալթա,

10) Յոնիական կղզինները, զորս Կորֆու,

11) Կանդիա կամ Կրիա:

Ալքիպեղազոսում շատ կղզիներ կան, որոնց վրայ բնակվում են Յոյներ և պատկանում են մասամբ Յունաստանին, մասամբ Տաճկաստանին, զորս Տաղոս, Լիմնոս, Եւբէա (Նեղրօպոնա), Փարոս, Նախոս, Հիդրա և ուրիշները:

§ 38.

Ա. ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՆ.

Երկրներն ու քաղաքները:

1) Պիրենեան թերակղզու վրայ գտնվում են՝

ա) Պորտուգալացոց թագաւորութիւնը Լիսաբոն մայրաքաղաքով Դուբոի վրայ.

բ) Սպանիացոց հասարակապետութիւնը Մադրիդ մայրաքաղաքով Մանսանարէսի՝ Տաղօի ձիւղե վրայ, և քաղաքներով՝ Բարցելոն Միջերկրական ծովի մօտ, Կադիքս Ատլանտեան ովկիանոսի վրայ.

2) Պրանսիացոց հասարակապետութիւնը՝ Փարիզ մայրաքաղաքով Սէնի վրայ, և քաղաքներովս Լիժոն Հռօյանոսի վրայ, Մարսէլ Միջերկրական ծովի մօտ, Բօրլօ Հարանի վրայ.

3) Իտալիա՝ որ պարունակում է իր մէջ նոյն անունով թագաւորութիւն չուն մայրաքաղաքով, բաժանվում է.

ա) Հարաւային Իտալիայի՝ Նիապօլիս քաղաքով. սրան վերաբերում է նոյնպէս Սիկիլիա կղզին Պալերմօ և Մեսենա քաղաքներով :

բ) Միջին Իտալիայի՝ քաղաքներովս. Հռովմ Տիբերիոսի վրայ, Ֆլորենցիա Առնօի վրայ, Պարմա, Մօզէնա և Անկօնա :

գ) Վերին Իտալիայի՝ քաղաքներովս. Վենետիկ, Մանտուա և Վերօնա, — Տուրին Պօի վրայ, Միլան Օլօնի վրայ, և Զենովա ծովեզրեայ քաղաքով :

4) Զուիցերիա հետևեալ քաղաքներով. Բեռն Աարի վրայ, Բազել Հռենօսի վրայ, Յիւրիխ Յիւրիխեան լճի մօտ, Ժենևա Ժենևայի լճի մօտ.

5) Նիդերլանդները բաժանվում են երկու թագաւորութիւն.

ա) Բելգիա Բրիւսէլ մայրաքաղաքով և Անտվերպէն քաղաքով Շելդի վրայ.

բ) Հօլանդիա Ամստերդամ և Հագա մայրաքաղաքներով, և Ռօտտերդամ քաղաքով Մասսի վրայ.

6) Բրիտանիայի տէրութիւնը քաղաքներով՝ Լօնդօն, Տեմփայի վրայ, Լիվերպուլ Մերսէյի վրայ, Պորտսմուտ Լամանշ ջրանցքի մօտ Անգլիայում, — Էդինբուրգ և Գլէզգօ Շոտլանդիայում, Գուբլին Իրլանդիայում :

Բ. ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՆ.

1) Սկանդինաւեան թերակղզին պարունակում է Շվետ թագաւորութիւնը Սոսկհոլմ մայրաքաղաքով Մելար լճի մօտ, և Նորվեգիա թագաւորութիւնը Քրիստիանիա գլխաւոր մայրաքաղաքով.

2) Դանիմարքա թագաւորութիւնը Կօպենհագէն քաղաքով Զելանդ կղզու վրայ :

3) Եւրոպական Ռուսաստանը Ս. Պետերբուրգ մայրաքաղաքով Նևա գետի վրայ և Մոսկով՝ Մոսկով գետի վրայ: Բացի սրանցից, ներքին քաղաքներից նշանաւոր են. Տվեր, Երասլաւ, Ռիբինսկ, Կոստրամա, Նիժնիյ Նովգօրօզ, Կազան, Սիմբիրսկ, Սամարա և Սարատով — Վօլգայի վրայ, — Օրէօլ, Կալուգա և Ռեազան — Օկայի վրայ, — Սմօլէնսկ և Կիև — Գնեսլրի վրայ, — Վարշաւա Վիսլայի վրայ Լեհաստանում, Նովգօրօզ Իլմէն լճի մօտ, Վլադիմիր Կիւպլի վրայ: Սովեզերեայ քաղաքներից. Արխանգելսկ Սպիտակ ծովի մօտ. Ռիգա Բալթեան ծովի մօտ. Օդէսա և Սևաստապօլիս Սև ծովի մօտ. Աշտարխան Կասպից ծովի մօտ, և Գելսինգֆօրս Ֆինեան ծոցի մօտ Ֆինլանդիայում :

4) Եւրոպական Տաճկաստանը Կոստանդնուպօլիս մայրաքաղաքով Կոստանդնուպօլիսի նեղուցի վրայ:

5) Յունաստանի թագաւորութիւնը Աթէնք մայրաքաղաքով. 1863 թուից սկսած նրան պատկանում են նոյնպէս Յոնիական կղզիները:

Գ. Գ. Ե. Ր. Մ. Ա. Ն. Ի. Ա.

- 1) Աւստրիայի կայսերութիւնը գլխաւոր քաղաքներովս, Վենա կամ Վիեննա և Լինց Գանուբի վրայ Աւստրիայում, Պրագա Մօլդաւի վրայ Բօհեմիայում, Բրիւն Շվարցաւի վրայ (Մօրաւայի ճիւղի վրայ) Մօրաւիայում, Գրեց Շտիրիայում, Զայլցբուրգ Զայցի վրայ, Տրիէսա Ազրիական ծովի մօտ, Ինսբրուկ Տիրօլում Ինի վրայ, Կրահով Վիսլայի վրայ, Լեմբերգ Գալիցիայում, Օֆէն—Պեստ և Պրեսբուրգ Գանուբի վրայ Զոնդարիայում: Աւստրիային վերաբերում են նոյնպէս Սեդմիզրադիա, Սլաւօնիա, Կրօացիա և ուրիշ շատերը:
- 2) Պրուսիայի թագաւորութիւնը Բերլին մայրաքաղաքով Գաւելի ճիւղի Շպրէի վրայ, Կէնիգսբուրգ Պրեդելի վրայ Բալթեան ծովի մօտ, Բրեսլաւ և Շտեաին Օդերի վրայ, Մագդեբուրգ Էլբայի վրայ, Կօրլենց, Կէլն և Մարաուսբուրգ Զոննոսի վրայ, Ալսէն Նիդերրանդեան սահմանի մօտ:
- 3) Բաւարիայի թագաւորութիւնը Միւնխէն մայրաքաղաքով Իզարի վրայ և քաղաքներովս Նիւրնբերգ Պեգնիցի վրայ, Աուսբուրգ Լեխի մօտ, Ռեդէնսբուրգ Գանուբի վրայ, Բամբերգ Ռեգնիցի վրայ, Վիւրցբուրգ Մայնի վրայ, Շպիյէր Զոննոսի վրայ:
- 4) Ալիւրանմերդի թագաւորութիւնը Շտուտգարա մայրաքաղաքով Նեկարի մօտ, Ուլմ ամրոցով

- Գանուբի վրայ, Տիւբինգէն ու Գելլերօն Նեկարի վրայ.
- 5) Սախսնիայի թագաւորութիւնը Գրեդդէն մայրաքաղաքով Էլբայի վրայ և Լեյպցիխ Էլստերի և Պէյսի վրայ, որ Զաալայի ճիւղերն են.
- 6) Էսէն Գարմշտադի դքսութիւնը Գարմշտադ մայրաքաղաքով և Մայնց ամրոցով Զոննոսի վրայ.
- 7) Բադէնի մեծ դքսութիւնը Կարլսրուէ մայրաքաղաքով Զոննոսի մօտ, Մանհեյմ Զոննոսի և Նեկարի վրայ, Զեյդելբերգ Նեկարի վրայ.
- 8) Օլդենբուրգի մեծ դքսութիւնը Օլդենբուրգ մայրաքաղաքով.
- 9) Մեկլենբուրգ-Շվերինի և Մ. Ստրելցի մեծ դքսութիւնները. Շվերին ու Նեյստրելց մայրաքաղաքներով.
- 10) Սախէն-Վեյմարի մեծ դքսութիւնը Վեյմար մայրաքաղաքով Կլմի վրայ.
- 11) Սաքսոնեան դքսութիւնները մայրաքաղաքներովս Կօբուրգ և Գօտա, Մեյնինգէն, Ալտենբուրգ.
- 12) Բրաունշվեյգ դքսութիւնը Բրաունշվեյգ մայրաքաղաքով Օկերի վրայ.
- 13) Անդալտ Գէսաու և Կեօտէն քաղաքներով.

14) Շվարցբուրգի, Լիպեյի, Ռէյսի Իշխանութիւնները.

15) Ալպլէի Իշխանութիւնը.

16) Ազատ քաղաքները: Համբուրգ քաղաքի վարայ, Բրեմէն վեպերի վարայ, և Լիբէկ քաղաքի վարայ Բալթեան ծովի մօտ:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ:

Աշխարհի հիւղ մասերի մեծութիւնը:

§ 1.

Աշխարհի մասերի մեծութիւնը կարելի է նշանակել միայն մերձաւորապէս, որովհետեւ սահմանները ամէն անգ ղեւ ճշգրտութեամբ որոշուած չեն:

ա) Եւստրալիա.....	160,000°	քառ.	մղ.
բ) Եւրոպա.....	181,000°	»	»
գ) Աֆրիկէ.....	545,000°	»	»
դ) Ամերիկա.....	750,000°	»	»
ե) և Ասիա.....	794,000°	»	»

2,430,000 քառ. մղ.

§ 2.

Բնակիչների քիւր:

Աւելի ևս դժուար է որոշել աշխարհի մասերի բնակչաց թիւը, քան թէ մեծութիւնը. բնակչաց թիւը նոյնպէս կարելի է նշանակել միայն մերձաւորապէս: Բոլոր երկրի վրայ հաշվում է 1,300 միլ. մարդուց աւելի. — այս թուից ընկնում է

ա) Եւրոպային.....	290	միլ.
բ) Ասիային	800	"
գ) Ափրիկէին.....	180	"
դ) Ամերիկային	75	"
ե) Աւստրալիային.....	4	"

Ուրեմն, Եւրոպան աշխարհիս ամենաբողմամարդ մասն է, որովհետև Ասիան թէև հինգ անգամ մեծ է Եւրոպայից, բայց ունի միայն երեք անգամ շատ բնակիչ. Ափրիկէն մեծութեամբ երեք անգամ մեծ է, բայց պարունակում է զրեթէ Եւրոպայի բնակիչների կէտը. Ամերիկայում մի քառ. մղոնի վրայ դալիս է 100 մարդ, Աւստրալիայում 24, իսկ Եւրոպայում համարեա թէ 2000 մարդ:

§ 3.

Մարդկային ցեղերը:

Բոլոր մարդիկ առաջ են դալիս մի գոյգից և այս պատճառով էլ բոլորը մի սեռի՝ մի մեծ ընտանիքի անդամներ են: Բայց տաքութեան ու ջրաի (կըլիման) և ուրիշ պայմանների դանազան ազդեցութիւնների պատճառով, գոյացել են հինգ գլխաւոր մարդկային ցեղերը, որոնք զանազանվում են միմիանցից կաշու գոյնով և մարմնի կազմուածքով:

1) **Արշիպիան** կամ սպիտակ ցեղը. նրան վերաբերում են բոլոր Եւրոպացիք, բացի Լապլանդացիներից և Ֆիններից ամենահիւսիսում, Ասիայի բնակիչները Օբի, Կասպից ծովն և Գանգէսի այս կողմում, ուրեմն Հայերը, Թուրքերը, Պարսիկները, Արաբները, Հնդիկները ևայլն. վերջապէս հիւսիսային Ափրիկէի և Նեղոսի մօտի երկրների բնակիչները, զոր. Խալիշիկները, Նդիպտացիք, Բերբերները — Բարբարիկեան կոչուած իշխանութիւններում, Մաւրերը Ատլաս շղթայի երկու կողմերում ևայլն:

2) **Մոնգոլան** կամ դեղին ցեղը. նրան պատկանում են արևելեան Ասիայի բոլոր բնակիչները, Ղալմուխները Կասպից ծովն մօտ, Մոնղոլիայում Բայկալեան լճի մօտ, Տունգուաները Արևելեան Սիբիրում, Չինացիք և Զապոնացիք, Սամոնցները (ինքնակեր) հիւսիսային Ասիայում ևայլն. Եւրոպայում Լապլանդացիները և Ֆինները հիւսիսային Ամերիկայում Էսկիմոսները — Լաբրադոր թերակղզու վրայ և Գրեոնլանդիայում:

3) **Եւրոպիան** ցեղը կաշու սև գոյնով. նրան պատկանում են Խալիշիկները Ափրիկէում, Կաֆրները, Հոտենտոտները ևայլն, Աւստրալիայի շատ կղզիների՝ մանուսանդ արևմտեան, բնակիչները:

4) **Արշիպիան** ցեղը խարտեաշ կամ պղնձ գոյնով, նրան պատկանում են Ամերիկայի նախնա-

կան բնակիչները, բայց Էսկիմոսներըց հիւսիսային Ամերիկայում:

5) Մալայեան ցեղը ունի կինամոնի գոյն և բռնում է կովկասեան ու Եթովպական ցեղերի մէջ տեղը. նրան պատկանում են Մալակա Թերակղզու, Հնդկաց Արհիպելագոսի և Ովկիանոսի կղզիների մեծ մասի բնակիչները:

§ 4.

Կրօնները:

Դեռ մարդկային սեռի կէսից աւելի գտնվում է կռապաշտութեան մէջ. քրիստոնիաները հաշվում են 3300 միլ. աւելի, մահմետականները մօտ 160 միլ. հրէաների թիւը սահմանափակվում է 5—6 միլ. Հրէաները ցրուած են բոլոր երկրի վրայ:

Քրիստոնիաները բնակվում են միմիայն Եւրոպայում, բայց նոյնպէս մեծ թուով գտնվում են աշխարհիս միւս մասներում:

Քրիստոնէութիւնը բաժանվում է Ուղղափառ Յուդայական եկեղեցի, որը թաղաւորում է արեւելեան ու արեւմտեան Եւրոպայում, տարածուած է նոյնպէս Ասիայի արեւմտեան ու հիւսիսային մասներում և հիւսիսային Ափրիկէում:

Արեւմտեան կամ Հռոմ — կաթոլիկական եկեղեցին թաղաւորում է զրեթէ միմիայն հարաւային

Եւրոպայում, Իրլանդիայում, Ամերիկայում՝ որ մի ժամանակ Սպանիային ու Պորտուգալիային էր պատկանում, միջին Եւրոպայի արեւմտեան ու հարաւային մասներում և Լեհաստանում: Նորա հոգևորական զլուխն է պապը Հռոմում:

Բողոքականների կրօնը տարածուած է հիւսիսային Եւրոպայում և հիւսիսային Ամերիկայում:

Լաւոսո-ուղղափառ (կամ Գրիգորեան) կրօնը տարածուած է Հայաստանում, նոյնպէս և Եւրոպական Տաճկաստանում:

Մահմեդականութիւնը կամ Իսլամը, տարածուած է Արաբիայից դէպի արեւմուտք հիւսիսային Ափրիկէում և Յունաց Թերակղզու վրայ, — և դէպի արեւելք Պարսկաստանում և Հնդկաստանում մինչև Փիլիպեան կղզիները:

§ 5.

Մարդկանց բաժանմունքը իրանց պարսպնունքների համեմատ:

Այն ազգերը, որոնք ապրում են միայն որսով և ձկնորսութեամբ, — կանգնած են լուսաւորութեան ամենաստորին աստիճանի վրայ, — յատկապէս Գայերնի են, բնակվում են այրերում կամ ծառի ճիւղերից

շինած ողորմելի խրճիթներում: Այդպէս ապրում են, օրինակի համար, Հնդկաց ցեղերը Ամերիկայում, Բուշմէնները Ափրիկէում, Սամոեդները հիւսիսային Ասիայում, Նորհոլանդացիք, — Պեչերեզները Հրեղէն երկրում:

2) Թափառուիւն ազգերը, որոնք արում են միայն խաշնարածութեամբ և իրանց հօտերով անց են կենում մէկ արօտից դէպի միւսը. նոքա բնակավում են վրաններում կամ թեթեւ շինած խրճիթներում, և պարապվում են նոյնպէս յափշտակութեամբ: Այդպէս են զոր. Ղրղիզների խմբերը Ասիական Ռուսաստանում, շատ Մոնգոլեան ցեղերը և Արաբները, զոր. Մաւրները Բելաղեղեբերիզում և այլն:

3) Այն ազգերը, որոնք պարապում են երկրագործութեամբ նոքա ունեն մշանջնաւոր բնակարաններ և անշարժ սեպհականութիւն: Սրանց վերաբերում են հին ու նոր աշխարքի ազգերի շատ մեծ մասը: Մշանջնաւոր բնակարանները և երկրագործութիւնը միշտ ծառայում են ազգի հեռաւոր լուսաւորութեան հիման տեղ: Լուսաւորեալ և քաղաքակիրթ ազգերը երկրագործութեան հետ միաւորում են նոյնպէս այլ և այլ արուեստներ և զիտութիւններ, առևտուր են անում, հիմնում են գործարաններ, քաղաքներ են շինում, և կազմում են տէրութիւններ:

§ 6.

Պառավարութեան ամենապարզ և նախնական ձևը Դաւադեպուտէն է, հայրը տէր է իր անում և ընտանեաց շրջանում, որոնք առաջ են եկել նրանից: Եթէ կըբազմանայ նորա սերունդը, այն ժամանակ գերդաստանի հայրը տոհմական իշխան է դառնում և այս արժանաւորութիւնը շարունակաբար մընում է նորա տան մէջ: Այդպիսի կառավարութիւնը դեռ այժմ էլ մենք գտնում ենք Թափառական ազգերի մեծ մասում: Վայրենիները ապրում են առանց հասարակական կարգի՝ ամէն մարդ իր համար. այնու ամենայնիւ նրանք ունին մեծեր, որոնց առաջնորդութեամբ պատերազմ են տալիս, բայց խաղաղութեան ժամանակը նրանց նշանակութիւնը չնչին է:

Միայն այն ազգերի մէջ, որոնք ապրում են երկրագործութեամբ և քաղաքակիրթուած են, մենք գտնում ենք կարգաւորեալ կառավարութիւն, որ բաժանվում է հետեւեալ մասների.

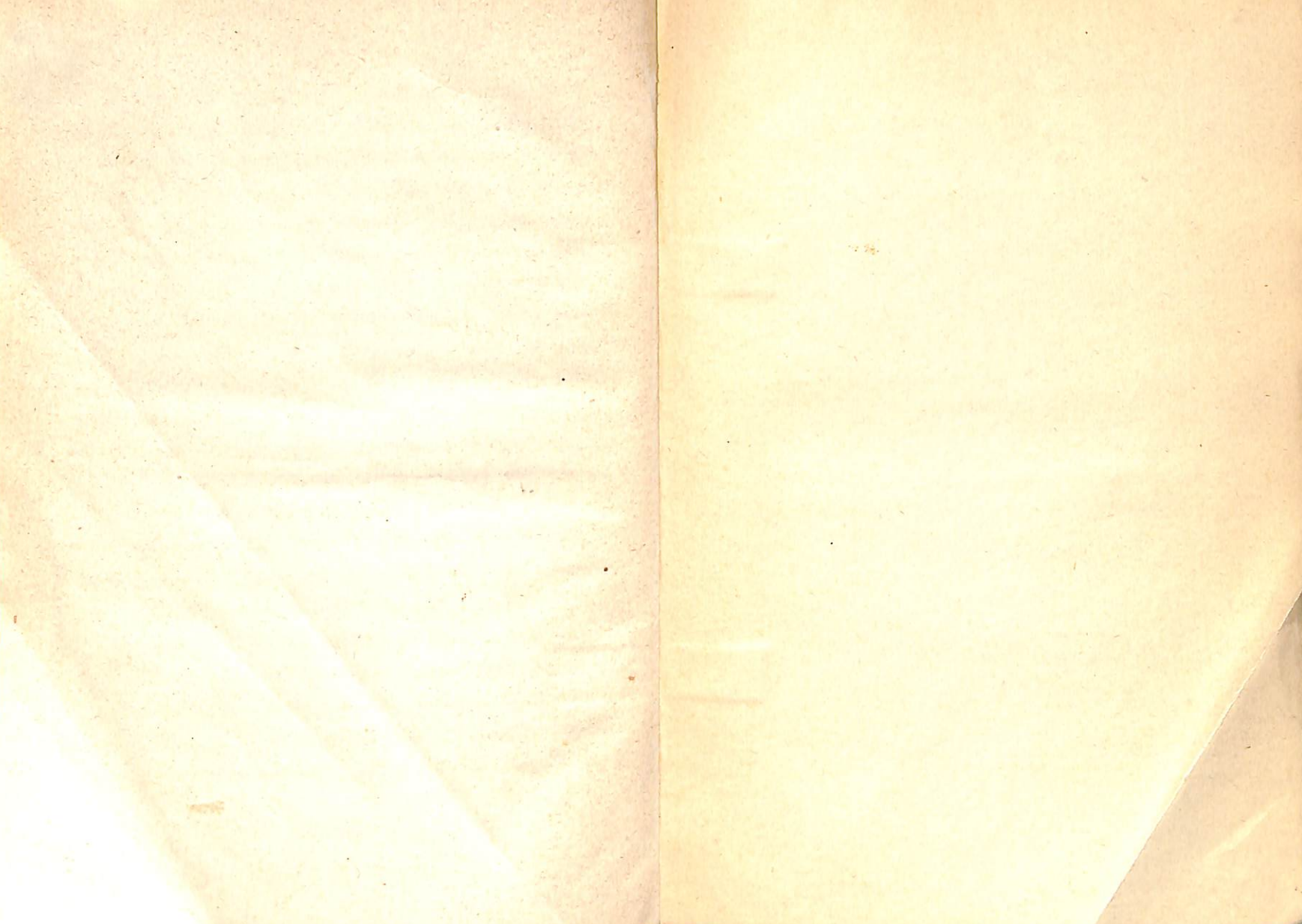
1) Ինքնիշխանուիւն՝ որտեղ բոլոր տէրութեան իշխանութիւնը գտնվում է մէկ անձի ձեռքում, և որտեղ անձնական կամքը իրաւունքի ու օրէնքի տեղ է բռնում. այսպիսի կառավարութիւնը գտնվում է Ասիական տէրութիւնների մեծ մասում:

2) Միապետուիւն՝ որտեղ բոլոր թագաւորական իշխանութիւնը գտնվում է մէկ անձի ձեռքում,

որ ներգործում է նշանակած օրէնքներով: Միապե-
տական կառավարութիւնը լինում է անսահման, երբ
ինքնակալ կամքը օրինադրութեան միակ աղբիւրն է
և միայն է վճռում կառավարութեան իւրաքանչիւր
մասների բաները, — և սահմանափակեալ երբ կառավա-
րութեան նշանակեալ մասներում պահանջում է տե-
րութեան դասերի և ժողովրդական պատգամաւոր-
ների համաձայնութիւնը: Միապետները կրում են զա-
նազան տիտղոսներ՝ կայսր, թագաւոր, մեծ դուքս,
դուքս, իշխան, և այլն: Կառավարութիւնը լինում է
ընտրողական և ժառանգական:

3) **Աստիտեպետութիւն**, որտեղ գերագոյն իշ-
խանութիւնը գտնվում է մի քանի անձանց ձեռում:
Նա լինում է **աշխատեպետութիւն**, եթէ գերագոյն իշխա-
թիւնը պատկանում է միմիայն հռչակաւոր ցեղերին,
և **սահմանափակեպետութիւն**, եթէ կառավարութեան մէջ մաս-
նակցում է բոլոր ժողովուրդը:

Եւրոպայում կայ միայն մէկ ինքնիշխանական տե-
րութիւն — այն է Տաճկաստանը. երեք մեծ հասա-
րակապետութիւն — Զուեցերիան, Ֆրանսիան և Սպա-
նիան — մնացեալ տերութիւնները մասամբ ան-
սահման և սահմանափակեալ միապետութիւններ են:

«Ազգային գրադարան»

NL0246442

